

LITTERATUR

TRÄLARNAS UPPROR

Av GUNNAR UNGER

I likhet med lord Byron — och därtill torde likheten inskränka sig — vaknade Väinö Linna en morgon och fann sig berömd.

Textilarbetaren hos Finlayson Oy i Tammerfors hade i och med publiceringen av sin roman »Okänd soldat» från en dag till en annan blivit Finlands mest omskrivne och omstridde samtida författare.

Det finns många böcker, och därtill några goda böcker, om Finlands senaste krig mot Ryssland, men ingen har väckt tillnärmelsevis samma intresse och diskussion, samma sympati och indignation som »Okänd soldat». Detta intryck har förstärkts genom en filmatisering, som för en gångs skull var helt i nivå med boken och är en märklig, i sitt slag enastående prestation i den nordiska filmens historia.

»Okänd soldat» är en mörkt lysande krigsskildring, dess strålgans kan i sin nattsvarta isighet föra tanken till ett norrsken, eller varför inte snarare till återskenet av den skogsbrand, som i ett finländskt snölandskap vållats av bombnedslag och granatkrevader. Handlingen är enkel, den skildrar hur en pluton soldater ur Finlands armé under det s. k. fortsättningskriget stupar till sista man. När boken är slut har den oupphörliga artillerieldens helveteslarm äntligen tystnat, allt är tyst, tystnaden vilar obruten över en sönderskjuten skog med sönderskjutna kroppar på de sotiga, bloddränkta snödrivorna.

Vad som kom »Okänd soldat» att väcka sådan uppmärksamhet och sådan upprördhet var inte enbart, eller ens huvudsakligen, dess omutliga realism i själva stoffbehandlingen, den påträngande, obarmhärtiga åskådlighet med vilken krigets vardag återgavs i all sin kväljande grymhet, sin skenbara meningslöshet. Sådant har gjorts förr, om kanske också inte lika övertygande, i finländska krigsböcker. Men det som innebär en nyhet var att kriget konsekvent sågs och skildrades ur synpunkten av mannen i eller strax framför ledet som »herrarnas» krig, inte folkets. Detta gav, måhända oavsiktligt, boken och än mer filmen, som dock innebar ett koncentrat av boken, en viss slagsida, ett slags skevhet i helhetsbilden. Just genom att de reella politiska förutsättningarna för fortsättningskriget inte klargjordes, om man så vill helt enkelt därför att de inte föll inom ramen för den aktuella handlingen, snedvreds perspektivet.

Ingen, som känner till — så som också Linna måste känna till — den ohyggliga press Sovjetunionen under den ångestmättade mellankrigsperioden mars 1940–juni 1941 utövade mot Finland, kan ett ögonblick betvivla att fortsättningskriget var ett hela folkets krig, inte bara ett »herrarnas» krig. Inga övermodiga jägardrömmar om en återerövring av Fjärrkarelen — sådana de återspeglades i Mannerheims beryktade, alltjämt outredda

dagorder — inga missgrepp av förblindade finländska politiker av typ Witting kan fördölja det verkliga läget. Det var att Finlands folk, hela Finlands folk, under fortsättningskriget kämpade en kamp för sin blotta existens såsom självständig nation. Om detta krig, sin olyckliga utgång till trots, icke utkämpats skulle — och därvid är parallellen med vinterkriget klar och motiverar följaktligen termen fortsättningskriget — utgången efter all sannolikhet blivit än olyckligare. Finland skulle då inte som nu vara endast Sovjetunionens bundsförvant utan dess vasall, ännu en av de varje handlingsfrihet berövade satellitstaterna.

Utmärkande för Linnas krigsbok är, som framgått, dess antiheroiska attityd; det har sagts att Linna velat vara en anti-Runeberg, dikta ett anatema till »Fänrik Ståls sägner». Ur den synpunkten är det intressant och inte utan vad som brukar kallas ödets ironi att »hjälten» i hans bok — om man nu kan tala om hjälten i en antiheroisk bok — har vissa runebergska drag. »Den tavastländske småbrukarens tavastländske son» fänrik Koskela kom, som Sten Selander slående framhöll i sin recension av »Okänd soldat» att förkroppsliga »den folkliga, omilitäriska finska armén och blir därför emellanåt nästan mer ideal än människa med fel och brister. Visst ser man för sig hans satta gestalt med lulluggen över de ljusblå ögonen och hör hans lågmälda, fåordiga repliker; det är bara det att han i längden tycks lite för lugn, lite för tapper, lite för mycket herre över vardagens situation.» Med något polemisk överdrift — kanske i sammanhanget inte alldeles omotiverad — skulle man kunna säga, att fänrik Koskela i vissa stunder ter sig som en lätt idealiserad Sten Dufva.

Detta förefaller så mycket mera kuriöst som Linna i sin nästa bok, där han fortsätter sin krönika över famil-

jen Koskelas öden genom att gå sextio år tillbaka i tiden, inte bara konsekvent vidhåller sin linje att skildra Finlands historia ur, brutalt uttryckt, grodperspektiv utan också sin anti-runebergiska attityd. Det framgår redan av bokens titel: »Högt bland Saarijärvis moar.» Udden är direkt riktad mot den heroisering av Finlands allmoge, som Linna med eller utan fog anser att Runeberg gjort sig till målsman för i »Bonden Paavo». Torparen Jussi Koskela, fänrik Koskelas farfar, är ingen heros. Det finns ingenting av romantik över hans eländiga, glädjefattiga liv. Han är hunsad och förtryckt av »herrarna»: baronen, socknens godsägare, som bara nödtorftigt kan tala finska, men framför allt den nye prästen av vars gottfinnande han som torpare under prästgården är beroende. Dennes härsklystna hustru framvingar att en stor del av den sankmark som Jussi med oändlig möda torrlagt och uppodlat avskiljs från hans torp och tillförs prästgården.

Jussi Koskela, kuvad och kväst av ett långt livs slit och motgångar, och upplärd att i sann kristlig ödmjukhet och fördragsamhet acceptera det bestående såsom tingens givna ordning gör inget verkligt motstånd. Hans enda ambition blir till sist att innan hans besparingar förlorar sitt värde försäkra sig och sin hustru om en reputation på kyrkogården. Han böjer sig för det efter hans mening ofrånkomliga: överhetens påbud. Icke så hans son, Akseli Koskela, huvudpersonen i Linnas nu utkomna bok »Upp trälar» (övers. av N.-B. Stormbom, Wahlström & Widstrand), som utgör triologins avslutning. »Högt bland Saarijärvis moar» för skildringen från 1880-talets början fram till 1900-talets första decennium, då de sociala motsättningarna på allvar börjar tillspetsas i Finland. När vi i den nya delen först möter Akseli är

han en tungsint, häftig och sluten natur, en väldig arbetskarl, som går för sig, ruvande över sin familjs och sitt ståndes oförrätter. Den ständiga irritation han känner inför sakernas läge gör honom stingslig och svårhanterlig inte bara i förhållande till de stackars knäckta föräldrarna utan även i förhållande till hans unga hustru, som bara vill skapa ett gott och lyckligt hem och inte bryr sig om samhällsfrågorna.

Vad vi får bevittna i »Upp trälar» är hur Akseli Koskela frigörs ur sin oförlösta situation av socialismen, hur han drivs att ta ansvaret för sin nya tro till dess yttersta konsekvenser, hur han kämpar för den som kompanichef på de rödas sida, hur han besegras, tillfångatas och efter outhärliga lidanden äntligen återböras till hemmet. Den som till en början blir hans vägledare är byskräddaren Halme. Han är en självlärd välmående idealist med anmärkningsvärd fallenhet för floskulös retorik, som fångats av socialismens idéinnehåll och genom att förena det med naturläkekonst hoppas på en ny framtid för mänskligheten. Så långt som t. o. m. lantarbetarstrejken 1917, efter tsardömets fall, då de första handgripliga sammanstötningarna mellan folket och »herrarna» — nu inte bara representerade av baron och kyrkoherden utan lika mycket av handelsman och storbönderna — äger rum, följs deras vägar.

Men när den socialistdominerade lantdagen upplösts, de röda gardena uppsatts och, sedan nyvalen givit borgerlig majoritet i lantdagen, signalen till revolution utgår från det socialistiska högkvarteret i Helsingfors, vill Halme inte vara med längre. Liksom han är principiell anhängare av grön-saksmat är han principiell motståndare till våld. Akseli Koskela får ensam ta ansvaret och han växer un-

der dess tyngd. Han mobiliserar sina män, han organiserar ett stabskvarter, han genomför husundersökningar, rekvisitioner och vapenbeslag, han håller sin socken under effektiv, men human bevakning. När två som skyddskårister misstänkta unga män fångslats inom hans område, sänder han dem vidare till närmast högre stab och blir upprörd i sitt innersta, när han senare erfar att de utan vidare arkebuserats.

Så tar inbördeskriget på allvar sin början och Koskela beger sig med sina män till fronten, nära Tammerfors. Mot sin vilja tvingas Halme, som för arbetarsakens skull åtagit sig den civila administrationen under Koskelas frånvaro att också ta befattning med röda gardets angelägenheter. Till hans fasa blir baronen utan hans vetskap och än mindre med hans medgivande brutalt mördad och laglösheten sprider sig. Samtidigt överflyglas de rödas militära styrkor av den vita armén och i scener, som för tanken till »Okänd soldat», skildrar Linna hur de rödas motstånd slutgiltigt bryts vid Tammerfors. Akseli Koskela, som efterhand avancerat från pluton- till kompanichef och nu i sitt lugna mod och sin förbittrade beslutsamhet framstår som ett slags projicering av sonen i den tidigare krigsboken, söker förgäves hejda de flyende. Tillsammans med sina yngre bröder Aleksii och Aku, som följt honom i fält och troget kämpat vid hans sida, återvänder han till hembyn.

Där råder inför de vitas ankomst molande ångest i torpstugorna och triumferande hämndlystnad hos bönder och herrskap. Hos Koskelas beslutas det att Akseli, som den mest komprometterade, skall söka fly till Ryssland, medan bröderna skall stanna kvar. Till vit kommandant i socknen utses prästens son, en överliggare som givit sig äventyret i våld och i Tysk-

land utbildat sig till jägare. Ståndrätten träder omedelbart i funktion och såväl Halme som de kvarvarande bröderna Koskela och tiotals andra — alla röda som bönderna inte oundgängligen behövt i arbetet — arkebuseras utan pardon och skyfflas ner i grustagets massgrav. Akseli Koskela blir på vägen till Ryssland tillfångatagen och inspärrad i ett fångläger. Under någon tid lyckas han dölja sin identitet och därigenom rädda sitt liv. Såsom genom ett under överlever han svälten, törsten, misshandeln och alla de övriga umbäranden och plågor som gjorde fånglägren för de röda till ett sannskyldigt inferno och som med den mest plågsamma konkretion återges av Linna. Behandlingen av de röda fångarna var sådan att den besparade de vitas exekutionsplutoner mycket arbete.

När identifieringskommissionen från hemtrakten till sist upptäcker Koskela blir han visserligen dömd till döden, men då har den politiska vinden redan vänt sig. De våldsamma lidelser, som piskats upp av inbördeskriget har i någon mån hunnit lägga sig, segerarna har gripits av eftertankens kranka blekhet och genom ett benädningsbeslut av den liberale presidenten Ståhlberg befrias Akseli Koskela efter tre års fängelse med förlust av medborgerligt förtroende. Han återvänder hem till sin hustru och sina barn och sina gamla ännu kvarlevande föräldrar, en man i sina bästa år, men outplånligt märkt av fängelsetidens outhärliga lidanden. Han vandrar som en främling bland dem. Men småningom, när han vid sina pojkars handströvar omkring på ägorna, börjar han återvända till livet och gemenskapen med de sina. »Far var hemma igen», slutar Linnas bok.

Detta kortfattade referat ger naturligtvis bara en antydning om ramen till »Upp trälar», dess yttre konturer,

handlingens själva skelett. Det kan inte ge någon föreställning om rikedom, myllret av levande episoder i denna bok, som är något långt mer än en skildring av det röda upproret i Finland, nämligen en bred allmogeskildring av en omedelbarhet, friskhet och trovärdighet som har få motstycken i nordisk litteratur. Det är en bok som fyllt mig med den djupaste beundran. Utan tvekan representerar den krönet i Linnas hittillsvarande författarskap och gör honom berättigad till en plats bland eliten av samtida nordiska epiker. Att, som någon velat göra, kalla »Upp trälar» en nordisk motsvarighet till »Krig och fred» är väl en överdrift. Vad Linna helt saknar — åtminstone såvitt man ännu kan döma — är det visionära draget hos Tolstoj, förmågan att fånga ett helt skeende i en profetisk överblick. Men han har i gengäld ur en litterär genre, som man nästan trodde vara förbrukad: den strikt realistisk-naturalistiska, lyckats utvinna ett mästerverk.

Bland det mest imponerande i »Upp trälar» är dess storslagna objektivitet. Det kan inte råda något tvivel om var författarens sympatier hör hemma, nämligen hos hans egna ståndsbroder, på den röda sidan — det är i själva verket ett stycke släkthistoria han berättar. Men han bevarar skildringen igenom en lidelsefrihet, som måste beundras. Han håller, nästan genomgående, ett avstånd till sina figurer, som möjliggör en nyanserad personteckning. Han är inte blind för Halmes löjliga sidor, han blundar inte för de rödas våldsdåd, han ger den av Akseli Koskela avskydda prästfamiljen tillräckligt många mänskliga drag för att den inte skall verka karikatyr; jag kan inte instämma med den recensent som i prästsonen ser en typisk blivande nazist, han skulle precis lika gärna kunna utvecklas till en lojal medarbetare åt Mannerheim. Höjdpunkten i

fråga om sträng opartiskhet när Linna kanske i sin bild av baronen. Mordet på denne svensktalande främling för sina underhavande framställs förvisso inte på ett sätt som väcker sympati eller ens misskund med mördarna och det understryks att änkan hör till de få, som vägrar att vräka de rödas anhöriga från deras torp. Baronens framstår på sätt och vis vid sidan av Akseli Koskela som den mest helgjutna och respektingivande figuren i boken. Inte ens när Linna kommer in på sin säkerligen sannfärdiga skildring av den omänskliga behandling de röda fångarna underkastades av sina vita besegrare och bödlar, höjer han rösten. Han nöjer sig och kan nöja sig med att låta fakta tala.

Men några fakta är inte alla fakta och trots all den välmotiverade beundran man måste känna för Linnas nya bok, är det omöjligt att inte komma med invändningar.

Den viktigaste är kanske inte frågan vad som skulle hänt om de röda vunnit i stället för de vita, om inte terrorn då hade blivit långt grymare, långt mer omfattande och långt mer omänsklig. Den frågan tål väl att ställas, men den hör till hypoteserna, inte till fakta och den må här lämnas därhän. Men »Upp trälar» har två svagheter, som den på ett iögonfallande sätt delar med Linnas första bok. Den ena, mera oväsentliga, är att författaren trots sin antirunebergiska attityd frestats att i någon mån heroisera den röde kompanichefen Koskela på samma sätt som sonen, fortsättningskrigets fänrik Koskela. Han blir till sist en de rödas till en högre dignitet befördade Sven Dufva. Den andra, mera väsentliga, ja avgörande är att förutsättningarna i viktiga hänseenden saknas, helhetsbilden blir på visst sätt skev och missvisande, och man blir ur stånd att dra de konsekvenser, som borde dras.

När Finland den 6 december 1917 förklarade sig självständigt var den nya statens läge som bekant till ytterlighet prekärt. Det fanns all anledning att befara att landet genom en revolution skulle komma att anslutas till det kommunistiska Ryssland. Trots att den ryska regeringen erkänt Finlands suveränitet hade inga åtgärder vidtagits för att bortdra de ryska trupperna ur landet. Socialdemokratins vänsterflygel var beredd att utnyttja läget till en social omvälvning efter rysk modell med hjälp av kvarvarande ryska trupper. Man proklamerade revolutionen och utnämnde en revolutionär regering. I Ryssland publicerades bulletiner som karakteriserade röda gardet såsom ryssarnas frivilliga bundsförvanter och Lenin ordade om den pågående återerövringen av Finland. När en allmänt aktad, klart liberal finlandssvensk historiker som Erik Hornborg följaktligen betecknar den röda »regeringen» som en krets av upprorsledare, som sökte genomföra en väpnad omstörtning i kommunistisk anda, kan detta inte gärna betecknas som en överdrift.

Frihetskriget tog, som Hornborg påpekat, sin början i form av en avvärningsaktion mot de i landet kvarvarande ryska trupperna och i syfte att praktiskt förverkliga den suveränitet som Ryssland självt erkänt. Att de röda gardena samtidigt höjde upprorsfanan förvandlade frihetskriget till ett inbördeskrig. Hade icke, understryker Hornborg och kan därvidlag knappast bli motsagd, regeringsarmén organiserats, kämpat och vunnit seger, så hade Finland som en kommunistisk rådsrepublik trätt i nära förbindelse med Sovjetryssland och inte blivit en oberoende nordisk stat. Hornborg bestri-der inte att de sociala förhållandena i Finland blivit avsevärt efter den allmänna utvecklingen i Västerlandet och lämnade mycket övrigt att önska. Men

han betonar med kraft att då det röda upproret utbröt var utsikterna till en förbättring av läget större än någonsin förr. En lag om åtta timmars arbetsdag och demokratisering av den kommunala självstyrelsen hade redan genomförts. På nyåret 1918 kort före krigets utbrott hade regeringen till lantdagen överlämnat förslag till lag om rätt till inlösen av landbolägenheter, torp och backstuguområden. Det var den s. k. torparlagen. Den antogs av lantdagen på sommaren 1918, då som en följd av upproret vänstern temporärt var bortsopad. Torparlagens antagande av de borgerliga partierna, säger Hornborg med all rätt, utgör den kraftigaste vederläggningen av talet om reaktionära tendenser.

Alltså — med all aktning för Linnas mäktiga gestaltskapande kraft och för hans i och för sig anmärkningsvärda objektivitet kan man inte komma ifrån att en viktig aspekt på det röda upproret, den viktigaste, saknas i hans stora verk. För att anknyta till »Okänd soldat»: lika litet som regimen Rytis missgrepp 1941–45 kan fördölja att Finland under fortsättningskriget kämpade för sitt liv som självständig nation, lika litet kan de vitas missgrepp 1917–18 fördölja att situationen var precis densamma då. Om det röda upproret icke kuvats, om Akseli Koskela och hans kamrater icke besegrats, hade Finland mänskligt att döma gått förlorat för Västerlandet.